Filosofie (nieuwe stijl)

Examen VWO

Voorbereidend
Wetenschappelijk
Onderwijs

20**01**

Tijdvak 1
Maandag 28 mei
9.00 – 12.00 uur

Voor dit examen zijn maximaal 46 punten te behalen; het examen bestaat uit 12 vragen. Voor elk vraagnummer is aangegeven hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Als bij een vraag een verklaring, uitleg of argumentatie gevraagd wordt, worden aan het antwoord geen punten toegekend als deze verklaring, uitleg of argumentatie ontbreekt.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd. Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Beschikbaar gesteld door Stichting Studiebegeleiding Leiden (SSL).
Voor alle eindexamens, zie www.alleexamens.nl. Voor de perfecte voorbereiding op je eindexamen, zie www.sslleiden.nl.

Opgave 1 Het ontstaan van leven

Tot in de 19e eeuw geloofde men in 'spontane generatie', dat wil zeggen dat bepaalde, eenvoudige levende wezens uit dode materie kunnen ontstaan zonder dat daar voortplanting door ouder-dieren aan te pas komt. Aristoteles had al 'geconstateerd' dat schelpdieren uit modder ontstaan, en sommige soorten insecten en vissen uit rottende substanties. Meer dan tweeduizend jaar na hem geloofde men nog dat bijvoorbeeld vliegen vanzelf in voedselresten of in paardenvijgen ontstonden.
In de 18e eeuw werden er zowel experimenten gedaan om te bewijzen dat er micro-organismen zoals bacteriën in bouillon kunnen ontstaan, als om het tegendeel aan te tonen.
De Engelse geleerde John Needham probeerde aan te tonen dat zelfs in flessen met bouillon die verzegeld waren, 'leven' ontstond, ook wanneer de bouillon vlak voor het afsluiten nog verhit was; inderdaad trof hij na verloop van tijd bacteriën aan in zijn flessen. Zijn conclusie was dat in organische materie, zoals bouillon, spontaan levensvormen konden ontstaan.
Voor de Italiaan Lazzaro Spallanzani, was dit nog niet overtuigend. Deze redeneerde: „We moeten nog veel zorgvuldiger uitsluiten dat er op de één of andere manier 'kiemen' van bacteriën meekomen in de flessen waar je mee experimenteert, voordat ze hermetisch worden afgesloten. Als er ook dan geen 'leven' in de flessen ontstaat, dan hebben we voor eens en altijd met die mythe van 'spontane generatie' afgerekend". Hiertoe herhaalde hij Needhams experiment, waarbij hij echter niet alleen de bouillon, maar ook de lucht verhitte, die zich in de flessen bevond. Toen werd er ook na lang wachten geen spoor van bacteriën aangetroffen. Spallanzani's conclusie was dat leven niet spontaan kon ontstaan, in welke soort stof dan ook; maar dat er normaal gesproken reeds bestaande 'kiemen' van micro-organismen in de lucht zweven, die door verhitting te gronde gaan. Aangezien er geen micro-organismen in de flessen waren ontstaan, konden organismen dus niet spontaan ontstaan.

Tegenwoordig doen deze gevolgtrekkingen over het ontstaan van het leven, op grond van eenvoudige experimenten, wat naïef aan. Je kunt je afvragen of je een geloofwaardige conclusie kunt baseren op één of zeer weinig waarnemingen.
In bovenstaande tekst worden algemene, wetenschappelijke conclusies getrokken op basis van waarnemingen. Filosofen echter menen dat het trekken van conclusies uit onderzoek dat op waarneming gebaseerd is, op een probleem stuit. Dit wordt aangeduid met 'het inductieprobleem'.

4p **1** □ Wat houdt het inductieprobleem in? Leg hierbij ook uit wat inductie inhoudt.

Volgens het door Carl Hempel beschreven 'inductivisme' begint wetenschap met het doen van waarnemingen; dit zou het eerste van in totaal vier stadia van wetenschappelijk onderzoek zijn. Hempel levert echter kritiek op dit zogenaamde 'eng-inductivisme' in de vorm van een bezwaar tegen elk van deze vier stadia. Twee van deze bezwaren hebben betrekking op het idee dat wetenschappelijk onderzoek begint bij louter waarneming.

4p **2** □ Geef de twee kritiekpunten van Hempel weer op de visie dat het startpunt van wetenschappelijk onderzoek is gelegen in de waarneming.

Voor Karl Popper onderscheidt wetenschap zich van pseudo-wetenschap door de mogelijkheid om een theorie te onderwerpen aan een 'kritische toets'. Uit een pseudo-wetenschappelijke theorie zou zo'n kritische toets niet afgeleid kunnen worden.

4p **3** □ In welk opzicht kunnen de boven beschreven experimenten wel gezien worden als een kritische toets in de zin van Popper, en in welk opzicht niet?
Noem in je antwoord twee voorwaarden waaraan een kritische toets in de zin van Popper moet voldoen, en leg uit welke rol deze toets speelt in de demarcatie.

Beschikbaar gesteld door Stichting Studiebegeleiding Leiden (SSL).
Voor alle eindexamens, zie www.alleexamens.nl. Voor de perfecte voorbereiding op je eindexamen, zie www.sslleiden.nl.

De experimenten van Needham en Spallanzani hadden geen ander 'leven' tot object dan dat van micro-organismen, die al dan niet 'vanzelf' in het laboratorium-materiaal terecht waren gekomen. Tegenwoordig windt men zich vaak op over dierproeven in laboratoria, die in dienst van verschillende wetenschappelijke disciplines plaatsvinden, bijvoorbeeld in het belang van de vooruitgang op medisch gebied. Het gaat daarbij vaak om ernstige ziektes, die op een andere manier niet of moeilijk te genezen zijn.

4p **4** □ Vind jij het ethisch verantwoord om, door middel van dierproeven, dieren te gebruiken in het belang van de gezondheid van de mens?
Betrek in je antwoord wat een deontologisch, en wat een utilistisch standpunt hierin zou kunnen zijn, en maak zelf een afweging.

Opgave 2 Wetenschap en pseudo-wetenschap

Columniste Nelleke Noordervliet vergelijkt onder de titel 'De verdiensten van Freud' in onderstaande tekst verschillende vormen van therapie.

tekst 1

Franz Anton Mesmer, de achttiende eeuwse Oostenrijkse wonderdokter, genas de beroemde pianiste Marie-Thérèse von Paradis van blindheid. Hij deed dat met behulp van een therapie die was gebaseerd op het animaal magnetisme, zijn theorie over de oorzaak en de genezing van ziekten. Die theorie bleek achteraf baarlijke nonsens. Maar de genezing was een feit.
De behandeling werd bij hem aan huis gegeven in een koesterende omgeving. Hij besteedde veel aandacht aan de patiënte en hield lange, kalmerende gesprekken met haar. De praktijk bewees zijn theorie, meende hij. Voor ons is achteraf makkelijk vast te stellen dat de psychosomatische klachten van de pianiste werden genezen door aandacht en erkenning. Wij leven met een andere theorie dan het animaal magnetisme. Het is heel goed mogelijk dat ook onze theorie onjuist zal blijken te zijn. Volgens het principe van aandacht werken alle vormen van psychotherapie (…) Psychotherapie is een professionalisering van wat, rommelig en onvolmaakt, wordt gedaan door vrienden en familie.

bron: Nelleke Noordervliet, 'De verdiensten van Freud', De Volkskrant, 17 april 2000

Stel dat een persoon met psychosomatische klachten bij een ervaren psychotherapeut komt met het verzoek om behandeld te worden. De therapeut behandelt de patiënt en na verloop van tijd is de patiënt genezen, dat wil zeggen: hij heeft geen psychosomatische klachten meer.

4p **5** □ Zou dit kunnen gelden als experiment ter ondersteuning van de wetenschappelijke status van de psycho-analytische theorie van Freud? Geef een argumentatie voor je antwoord.

Beschikbaar gesteld door Stichting Studiebegeleiding Leiden (SSL).
Voor alle eindexamens, zie www.alleexamens.nl. Voor de perfecte voorbereiding op je eindexamen, zie www.sslleiden.nl.

In zijn inleidend college tot de psychoanalyse aan de Universiteit van Wenen bespreekt Sigmund Freud in 1915 de weerstand tegen zijn vakgebied, de psychoanalyse. De samenleving kan volgens Freud het onderzoeksresultaat van de psychoanalyse niet verdragen.

tekst 2

Het liefst zou ze het als esthetisch afstotend, moreel verwerpelijk of als gevaarlijk brandmerken. Doch met zulke bedenkingen kan men een vermoedelijk objectief resultaat van wetenschappelijke arbeid geenszins aantasten. Het protest moet worden vertaald in intellectuele termen, wil het zich gehoor verschaffen. Nu ligt het in de menselijke natuur dat men geneigd is iets voor onjuist te houden als men het niet prettig vindt, en dan is het gemakkelijk om er argumenten tegen te vinden. De samenleving maakt dus van het onwelgevallige iets dat onjuist is, ze bestrijdt de waarheden van de psychoanalyse met logische en zakelijke argumenten, maar put daarbij uit affectieve bronnen en houdt deze tegenwerpingen als vooroordelen staande tegen alle pogingen tot weerlegging.

bron: Sigmund Freud, Colleges inleiding tot de psychoanalyse, Inleiding tot de Psychoanalyse 1/2, vertaling van Wilfred Oranje, Nederlandse Freud Editie, Boom, Meppel en Amsterdam, 1989

Popper zou het met deze verdediging van Freud waarschijnlijk niet oneens geweest zijn. Popper was het daarentegen wel oneens met de wetenschappelijke status die de psychoanalyse kreeg toegeschreven. De psychoanalyse is volgens Popper geen wetenschap.

4p **6** □ Leg aan de hand van twee kritiekpunten op de psychoanalytische theorie van Freud uit dat de psychoanalyse volgens Popper geen wetenschap is.

Het demarcatiecriterium van Popper om wetenschap te onderscheiden van pseudo-wetenschap is op zijn beurt op een aantal punten bekritiseerd. Chris Buskes vat deze kritiek samen in drie punten. Een ervan is dat het demarcatiecriterium erg streng is, omdat elke theorie bij een tegenvoorbeeld verworpen wordt. Een veelbelovende theorie kan ook tijdelijk in bescherming genomen worden.

4p **7** □ Welke andere twee punten van kritiek op het demarcatiecriterium van Popper noemt Buskes?

In de 20e eeuw hebben verscheidene wetenschappers getracht nauwkeurig te formuleren wat de taak is van de filosofie. Volgens de Weense Kring zouden uitspraken van filosofen voortaan louter op hun wetenschappelijkheid en logische consistentie beoordeeld moeten worden. Zo worden bij de Weense Kring bepaalde gebieden van de filosofie als zinloos ter zijde geschoven.
Wittgenstein was van mening dat de filosofie slechts moest onderzoeken wat helder in taal uit te drukken is. Waar het om draait in het leven, maar wat de wetenschap noch de filosofie kan verduidelijken, noemt hij 'das Mystische', het mystieke, het hogere. De voor de mens belangrijkste vragen als: „wat is de zin van het leven?", „wat is geluk?" en „wat is schoonheid?" zijn volgens Wittgenstein door de filosofie niet te beantwoorden.

3p **8** □ In welk opzicht kan de psychoanalyse van Freud beschouwd worden als een nieuw paradigma in de zin van Kuhn?

Beschikbaar gesteld door Stichting Studiebegeleiding Leiden (SSL).
Voor alle eindexamens, zie www.alleexamens.nl. Voor de perfecte voorbereiding op je eindexamen, zie www.sslleiden.nl.

Opgave 3 Het verleden begrijpen

tekst 3

Richard Holmes doet in zijn boek 'Voetsporen' verslag van zijn pogingen het spoor terug te vinden van enkele schrijvers uit de achttiende eeuw. Her en der in zijn boek bezint Holmes zich op zijn bezigheden als biograaf. Hij onderscheidt daarbij twee aspecten.
Het eerste is het verzamelen van feitenmateriaal: de chronologie, de plaatsen en personen die belangrijk waren.
Het tweede is de vorming van een relatie tussen de biograaf en zijn onderwerp. Holmes spreekt van een permanente, levendige dialoog. Daarin worden motieven geanalyseerd en opvattingen besproken. Holmes geeft toe dat deze dialoog fictie is: de ander is er tenslotte niet meer. Dat maakt de dialoog volgens hem echter niet minder waardevol. Deze fictieve relatie begint met een vereenzelviging met het onderwerp, een soort verering die wel wat weg heeft van een liefdesverhouding.
Over de motieven om zichzelf te vereenzelvigen met R. L. Stevenson, de schrijver van 'Schateiland', zegt Holmes: „… ze hadden te maken met de confrontatie tussen religieuze opvoeding en verloren geloof, waarbij Stevensons calvinisme te vergelijken was met mijn katholicisme."
Holmes beseft echter ook dat deze fictieve relatie tot de voorbereidende fase behoort. Pas als de naïeve vereenzelviging voorbij is, kan het doel van de biograaf in zicht komen: onpersoonlijke, objectieve weergave.

bron: Richard Holmes, Voetsporen, Contact, Amsterdam, 1986

Over de wetenschappelijke status van de geschiedschrijving is al sinds de negentiende eeuw een debat gaande. Een van degenen die een bijdrage leverden was de historicus Droysen. Volgens hem staan in de geschiedwetenschap verschijnselen centraal waaraan mensen vorm hebben gegeven. De essentie van het werk van de historicus is het begrijpelijk maken ofwel het interpreteren van het verleden. Dit begrijpelijk maken verdeelde hij in vier fasen: pragmatische interpretatie, interpretatie van de voorwaarden, psychologische interpretatie en interpretatie van de ideeën.

4p **9** □ Welke twee van de door Droysen genoemde fasen zijn in tekst 3 te herkennen?
Leg deze twee fasen uit in je antwoord.

Lorenz maakt in 'De constructie van het verleden' duidelijk dat de positivistische visie op verklaringen afwijkt van de hermeneutische visie, waarvan Droysen een aanhanger was. Volgens positivisten dient de zogenaamde wetmatige verklaring op alle gebieden van wetenschap, inclusief de historische, gebruikt te worden.
De wetmatige verklaring heeft de volgende drie kenmerken. Ten eerste hebben wetten een voorwaardelijke vorm, ten tweede zijn oorzakelijke relaties algemeen van aard en ten derde verschillen verklaringen logisch gezien niet wezenlijk van voorspellingen.
Niet alle historici zijn het met deze visie op verklaringen eens.

4p **10** □ Leg uit wat het tweede kenmerk inhoudt. Met welk argument verzetten niet-positivistische historici zich juist tegen dit tweede kenmerk?

Dilthey probeerde de geesteswetenschappen af te bakenen van de natuurwetenschappen. De geesteswetenschappen zijn volgens hem gefundeerd in de samenhang van leven, uitdrukken en begrijpen.
Deze samenhang wordt door Dilthey ook wel omschreven als „de specifieke methode waardoor de mensheid als geesteswetenschappelijk object voor ons verschijnt". (Kritiek van de historische rede, blz. 133 (Nederlandse vertaling))

4p **11** □ Maak duidelijk waarom het naar de mening van Dilthey van belang is dat 'menselijke zaken' volgens de geesteswetenschappelijke methode worden bestudeerd.
Maak tevens duidelijk waarin deze methode zich van de natuurwetenschappelijke methode onderscheidt.

Let op: de laatste vraag van dit examen staat op de volgende pagina.

Beschikbaar gesteld door Stichting Studiebegeleiding Leiden (SSL).
Voor alle eindexamens, zie www.alleexamens.nl. Voor de perfecte voorbereiding op je eindexamen, zie www.sslleiden.nl.

In de twintigste eeuw zijn visies op kennis ontwikkeld die nogal afwijken van opvattingen die eerder werden gehuldigd. Dat het menselijk kenvermogen los van alle contexten en belangen zou opereren, wordt door steeds minder filosofen onderschreven. Tegenwoordig overheerst de gedachte dat kennis op veelal subtiele wijze beïnvloed wordt door factoren van bijvoorbeeld economische, politieke en persoonlijke aard.

3p **12** □ Laat zien, met behulp van gegevens uit de inleiding bij deze opgave, dat de opvatting van Holmes over biografische kennis zowel kenmerken vertoont van de nieuwe als van de oudere visie op kennis.
Geef ook aan welke opvatting bij Holmes uiteindelijk de voorkeur lijkt te krijgen.

Einde

Beschikbaar gesteld door Stichting Studiebegeleiding Leiden (SSL).
Voor alle eindexamens, zie www.alleexamens.nl. Voor de perfecte voorbereiding op je eindexamen, zie www.sslleiden.nl.